

ההגרה – יחיד קורא או כל אחד ואחד ?

התעוררנו לעיין בדבר קריאת בעל-הבית את ההגרה, אם נכון המנהג שהוא קוראה לכר באוזני המסובים, או שקוראים המסובים כל אחד בתורו וכו'.

הנה הגמרא במסכת פסחים¹ אומרת : "אמר רב שימי בר אשי : מצה לפני כל אחד ואחד, מרור לפני כל אחד ואחד, וחרוסת לפני כל אחד ואחד, ואין עוקרין את השולחן אלא לפני מי שאומר הגדה. רב הונא אמר : כולוהו נמי לפני מי שאומר הגדה. והלכה כרב הונא". הרשב"ם שם בר"ה ואין עוקר, אומר : "שמצוה היא... דהוי להו שולחן קטן לפני מי שאומר הגדה לברו...". ומתוך דברי הרמב"ם² משמע שהיחיד קורא את ההגדה, וכן נראה מלשון הטור³ והשולחן-ערוך⁴ במשמע, ובעל-התניא⁵ כתב בפירוש שבני הבית "יוצאין בשמיעה מבעל-הבית". וכן משמע מהבן-איש-חי⁶. ולדעת הגר"א⁷ יש אף הידור מצוה אם בעל-הבית או עורך הסדר קורא לברו את ההגדה וכל המסובין שומעין ממנו מילה במילה.

בפשטות ניתן להסיק מכל הנ"ל שסיבת קריאת ההגדה על-ידי יחיד בלבד הוא מדין שומע כעונה. אך הדבר צריך בירור מכמה סיבות : א] מתוך דברי התוספות בברכות⁸ משמע שדין שומע כעונה הינו בדיעבד בלבד. ב] מהתוספות בסוכה⁹ נראה ששומע כעונה אינו מן המוכרח. ג] הגמרא בקידושין¹⁰ מביאה את הכלל "מצוה בו יותר מבשלוהו", ואם-כן, למה לנו למנות את בעל-הבית כשליח לקרוא עבורנו את ההגדה ? ד] המגן-אברהם העיר על דברי השולחן-ערוך¹¹ ש"הבקי אינו יוצא בתפילת שליח-ציבור" ולפי זה, היום, שכל אחד יודע לקרא בעצמו – מדוע שנצא בשמיעה בלבד ?

1. דף קסו.
2. הלכות חמץ ומצה פרק ח הלכה ב.
3. אורח-חיים סימן תעג סעיפים ר"ז.
4. שם.
5. שולחן-ערוך-הרב הלכות פסח סימן תעג.
6. בן-איש-חי שנה א פרשת צו הל"ג.
7. מעשה-רב, הלכות פסח, קצא.
8. דף כא: ד"ה – עד שלא יגע.
9. דף לח: ד"ה שמע ולא ענה – יצא.
10. דף מא.
11. סימן קכד סעיף א.

עוד קשה, היות וידוע שדין שומע כעונה מועיל כשהמדובר הוא על אמירה בלבד ולא כאשר יש צורך בפרטי דינים נוספים לאמירה עצמה. כמו שמצאנו במקומות רבים :

א] הרב סולוביצ'יק¹² פסק לעניין ברכת-כהנים שכהן אינו יכול לצאת ידי חובה בשמיעה מכהן אחר, כיון שהברכה צריכה אמירה בקול, ופרט זה חסר בכהן השומע. ב] הגאון רבי יעקב עמדין ז"ל¹³ כתב שהוא הדין לעניין קריאת-התורה, שלא מספיקה שמיעה ויש דין של "מתוך הכתב", וכיון שפרט זה חסר בשומע ("שמיעה מהכתב ?!), לכן העולה צריך גם לקרוא מילה במילה מתוך הכתב. ג] הגאון רבי צבי פסח פראנק¹⁴ הביא בשם בעל הצפת-פענח, שכיון שאת שמות עשרת בני המן בקריאת המגילה בפורים יש לקרוא בנשימה אחת, לכן חובה על כל הציבור לקרוא זאת בעצמם, ואינם יכולים לצאת ידי חובתם בכך מהקורא (כיון שהשומע אינו "שומע בנשימה אחת"). ד] עוד העיר בהר-צבי : "דלעיל בדין קידוש על הכוס – כיצד בעל-הבית יכול להוציא ידי חובה בקידוש, והרי שאר הנמצאים אינם מחזיקים כוס יין בידם ומקדשים על זה". ה] וכבר כתב בעל שו"ת זרע-אמת¹⁵ שאין לצאת ידי חובת אמירת ההגדה בליל-הסדר אלא בדיבור פיו ממש, כיון שצריך הגדה לאחרים ולא מספיק בזה דין שומע כעונה בהגדת שבח פסח.

ולעניינו, במקרה שיושבות מספר משפחות (אף מאותה משפחה), ויש מצב שבו נמצאים באמירת ההגדה מספר אבות וילדיהם לידם, לפי כל הנאמר לעיל – כיצד יכול להוציא קורא ההגדה את שאר האבות ידי חובת אמירת ההגדה, שהרי האב מחוייב לספר לבנו ולא מספיק שאדם אחד יספר לכל הילדים (שלו ושל אחרים) והאב יצא ידי חובתו ופרט זה חסר.

לסיכום

לא ברור מדוע כתבו הרמב"ם, הטור והשולחן-ערוך, בעל-התניא, הגר"א והבן-איש-חי דלעיל, שאחד יקרא וכולם ישמעו, וזאת מכמה סיבות : א] השומעים יוצאים רק בריעבד. ב] זו לא מצוה מן המובחר. ג] מצוה בו יותר מבשלוחו. ד] מהלכות תפילה מסתבר שמי שבקי אינו יוצא ידי חובתו מדין שומע כעונה. ה] אם יושבים מספר אבות ובניהם לידם, אז קורא ההגדה אינו יכול להוציאם, מכיון שמלבד האמירה לבדה יש צורך שכל אב יספר לבנו דוקא, ופרט זה חסר.

12. בית-הלוי על התורה סוף פרשת בראשית אחר חנוכה בד"ה מה שאמר.

13. שו"ת שאילת-יעב"ץ סימן עה.

14. שו"ת הר-צבי חלק אורח-חיים סימן נז.

15. מובא על-ידי החיד"א בספר כסא-דוד דף קי ע"ד.

סיבת דבר זה תלויה כנראה בביאור דין שומע כעונה והגדרתו, איך ובמה נחשב השומע למדבר גם כאשר לא אמר דבר. נראה שהשאלה היא האם דין שומע כעונה הינו מצד שמיעת השומע ואז ממילא אם יש צורך בפרט דיני נוסף לאמירה, אזי לא יועיל דין שומע כעונה – כמו שאמרנו בדברי בית-הלוי והסוברים כמותו. או שמא דין שומע כעונה הינו מצד המדבר, ואז על-ידי אמירת המדבר ושמיעת השומע וכוונתו לצאת, הם מצטרפים לגוף אחד וחטיבה אחת. ואז, מכיון שכל פרטי הדינים מצויים באמת במדבר עצמו, הם מועילים גם להשומע שמצטרף על-ידי שמיעתו למדבר עצמו ושניהם מהווים כביכול, אדם אחד.

החזון-איש¹⁶ סובר שהשומע לא יוצא בשמיעה שלו גרידה, כי אם-כן, לא היה יכול לקיים דין קריאת עשרת בני המן במגילת-אסתר בנשימה אחת, דין קריאת-התורה מתוך הכתב ודין קידוש על הכוס. אלא יסוד דין שומע כעונה הוא שהשומע משתתף על-ידי שמיעתו בדיבור המדבר ושניהם מתאחדים (השומע והמשמיע) עד שמתייחס הדיבור גם אל שומעו, ובדיבור הוא שיוצא ידי חובתו על-ידי השמיעה. ולכן עולה לו הדיבור עם כל תנאיו ופרטיו, כי הדיבור שהוא יוצא בו, נאמר בקול רם, מתוך הכתב, בנשימה אחת ועל הכוס.

כך באמת כתב בשו"ת בית-שלמה¹⁷ (רעת החזון-איש), ובשו"ת משיב-דבר להגאון הנצי"ב השיג על חידושו של בית-הלוי שאין דין שומע כעונה אצל כהנים בגלל שאיננו בקול רם, ואומר שאם-כן, גם בקריאת-התורה, ובפרט בשבת זכור נטען כך שאין זה מתוך הכתב. בשו"ת ציץ-אליעזר¹⁸ הביא אכן מנהג קדום שכהן אחד בלבד מברך ומוציא את כל שאר הכהנים, והביא מהעולת-תמיד שרייק מהרמב"ם שאין דין קול רם מעכב בברכת-כהנים.

לסיכום

אפשר לומר מכל הנ"ל שנקודת המחלוקת בין בית-הלוי והחזון-איש (והסוברים כמותם) היא בהבנת יסוד דין שומע כעונה – אם השומע יוצא בשמיעתו או בדיבור של המדבר אליו. שבית-הלוי והסוברים כמותו אומרים שחידוש דין זה הוא שיוציאין ידי חובת מצוות אלו בשמיעה כבדיבור, ולעולם אין הדיבור מתייחס אליו, אלא שיכול לצאת בשמיעה שלו, וממילא הם סוברים שזה מועיל אך ורק לאמירה ולא כאשר זקוקים לפרטי דיני הדיבור עצמו. ואילו החזון-איש והסוברים כמותו אומרים שנתחדש כאן

16. חלק אורח-חיים סימן כס ס"ק א, ג.

17. סימן יז.

18. חלק סו סימן כא.

שעל-ידי שמיעתו מתייחס אליו הדיבור עצמו, ובעצם הדיבור הוא יוצא ידי חובתו. לכן מועיל דין שומע כעונה גם בפרטי הדיבור. וכך אמנם אפשר להסביר מדוע הרמב"ם, הטור והשולחן-ערוך, הגר"א, בעל-התניא והבן-איש-חי, סברו (בפירוש או במשמע) שהיחיד יקרא וכולם ישמעו – כסברת החזון-איש. ואילו ספר-החינוך¹⁹ כתב בניגוד להם שכולם "קוראין ההגדה" – כסברת בית-הלוי.

שתי הערות

א] הגרא"מ שך הקשה²⁰ על סברת החזון-איש, אך ביאור זה למחלוקת נמצא בספר שעשועי-צב²¹ ואולי בזה נתיישרה לנו דעתו.

ב] אפשר אולי להביא עוד סיוע לדעת החזון-איש מן הגמרא במסכת סוכה²²: "בעו מיניה מרבי חייא בר אבא – שמע ולא ענה מהו? אמר להו: חכימיא וספריא ורישי עמא ודרשיא אמרו: שמע ולא ענה – יצא". זו הפעם היחידה שמצאנו שטורחים להביא שכל אלו אומרים כך, ויוצא שאם יסוד הלכה זו תלוי בשיקול דעתם של חכמים, יש לפרש שחיקרו ואיזונו בכל צדדי הדיבור, ומגדולי החכמים ועד מלמדי התנוקות (רש"י שם) ומראשי מנהיגיהם ועד דורשי הדור, כולם הסכימו לדעה אחת – שהאדם משתייך בדיבור שהוא שומע למדבר, וממילא גם מסתבר שהוא גם יוצא בו ידי חובה, דשומע כעונה.

למעשה

הגר"מ אליהו, כשנשאל על כך, ענה שזו מחלוקת בין הפוסקים שהביאה הרב כנסת-הגדולה, אך פסק הרב אליהו, שהשומע את ההגדה מאדם אחר, יצא. וטעם הפוסקים שכך יש לנהוג לכתחילה, הוא, משום "ברוב עם הדרת מלך"²³.

הגר"ע יוסף פסק²⁴ שהקורא את ההגדה בהרהור בלבד לא יצא ידי חובתו, אך אם שמע את קריאתה מאדם אחר, יצא ידי חובתו בכך. הוא מסיק לבסוף שיש דין שומע כעונה אף בקריאת ההגדה ולכן רשאים שאחד יקרא את ההגדה וכל שאר המסובין ישמעו ויצאו בזה ידי חובתם. כן כתב לגבי נשים שאינן יודעות לקרוא, שיכולות לצאת מדין שומע כעונה, ולמי שקשה לקרא, יכול לנהוג כך אף לכתחילה.

19. מצוה כא שרשי המצוה בעניין סדר ליל-הסדר.

20. אבי-עזרי הלכות ברכת-כהנים.

21. סימן י אות ו.

22. דף לח:

23. שולחן-ערוך-הרב סימן תעג סעיף כד. וסימן תעס סעיף ט.

24. חזון-עובדיה חלק ב קמז-קנ.

ספר לקט-היושר וערוך-השולחן²⁵ – רבים נהגו שאחד מן המסובים קורא ההגדה בקול ושאר בני הבית קוראים אותו בלחש, וכן ראוי לעשות. (ונראה שכך עדיף יותר ולא שכולם יקראו בקול גדול, שמא יבלבלו אחד את חבירו בקריאתם. ומה גם יכול להיות שיהיו כאלו שעקב ריבוי הקולות לא יקראו כלל (ורק לענין מגילה התירו משום חביבותה).

הגר"א נבנצאל הורה שעדיף שרק אחד מהמסובים יקרא ההגדה וכולם יאזינו בשתיקה. ורק בהלל יש ענין שכל אחד יקרא בעצמו, כיון שאם החסיר אפילו תיבה אחת – צריך להשלים אותה ולהמשיך.

25. כל אחד במקומו בזה העניין.